

АНТИЧНА ДРАМА В РЕЦЕПЦІЇ Г. СКОВОРОДИ

Питання художньої рецепції античної спадщини Г. Сковородою давно є предметом наукового інтересу вчених. Як і багато інших українських культурних діячів XVII – XVIII ст.ст., він добре знав давньогрецьку та давньоримську літературу, філософію й міфологію, читав в оригіналі Піфагора, Платона, Епікура, Аристотеля, Плутарха, Федра, Сенеку, Марка Аврелія, Цицерона, Вергілія, Горація, Овідія й ін., зокрема й сучасних йому новолатинських поетів (М.-А. Муре, С. Гозій), цитував, перекладав і переробляв їх твори, вів кореспонденцію й писав окремі вірші латинською мовою. В той же час, перевага філософської проблематики у творчості Г. Сковороди закономірно провокувала зміщення акцентів у її науковому осмисленні з суто естетичної в етико-філософську площину, зокрема в питанні оцінки двоєдиного процесу впливу/рецепції та інтерпретації Г. Сковородою традицій класичної літератури. Збіги й відмінності з філософсько-естетичними поглядами видатних античних діячів (Платон, Сократ, Діоген, Епікур), і ширше – кініків, стоїків, неоплатоників ґрунтовно розглянуто у розвідках учених (Д. Багалій, М. Гордієвський, Ф. Зеленогорський, В. Ерн, Ф. Кудринський, І. Іванько, Д. Оляничин, Л. Ушкалов, Д. Чижевський, М. Шлемкевич). Незважаючи на те, що спадщина давніх літературних античних представників (Еврипід, Теренцій, Менандр, Сенека) і класиків давньоримської поезії (Горацій, Вергілій, Овідій) також значно позначилася на формуванні естетичних поглядів Г. Сковороди, характер її впливу досі не отримав належної наукової оцінки.

Мета цієї студії передбачає встановлення меж художньої рецепції та естетичної оцінки Г. Сковороди греко-римського драматургічного доробку. Засвоєння класичних творів драматургічного жанру починалося зі шкільних вправ на уроках поезики й риторики у стінах Києво-Могилянської академії, потім репродукувалося самим Г. Сковородою як викладачем поезики спочатку в Переяславському, потім у Харківському колегіумах. При цьому він зберіг не тільки шанобливе ставлення, але й захоплення естетичною стороною античного надбання, активно посилався, цитував і творчо інтерпретував поезію древніх митців у листуванні, ліриці й діалогах.

Г. Сковорода був ознайомлений з творчістю авторів давньогрецької (Еврипід, Менандр) і давньоримської драми (Теренцій, Сенека). Із давньогрецьких трагиків він особливо виділив Еврипіда (близько 485/4 – 407/6 до н. е.), адже уривок із драми останнього став частиною одного з найкращих пізніх діалогів українського митця – максимально наближеної до жанру діатриби «Брані архистратига Михаїла со Сатаною о сем: легко ли быть благим». Маємо на увазі гумористичну віршовану вставку під назвою «Богач, путешествуя, поет пѣснь» (1, 70):

Пусть я во свѣтъ скверн – только бы был богат.
 Днесь не в моду совѣсть, но злато идет в лад.
 Как нажил, не спросят, только б жирный был грош.
 Сколь богат, столь всѣм брат и честен и пригож.
 Что у нас безчесно в міръ? Кошель пустой.
 Нищим ли жить? Лучше пущуся в смертный гной.
 И смерть сладка, поколь рубль за рублем плывет.
 О святое злато! Над тебе в свѣтъ нѣт.
 Не столь милый отец, не столь рождшая мать,
 Не столь любезныи и чада веселят.
 И если такая у Венеры краса,
 Не дивно, что в ее влюбилася тварь вся.

У примітках до твору Г. Сковорода вказав, що Еврипід є автором наведеного ним уривку, але не уточнив, складником якої саме трагедії виступає цей фрагмент. У коментарях до видання творів Г. Сковороди 1973 року помилково вказано, що це – епізод трагедії Еврипіда «Молільниці». Це припущення ніяк не підтверджувалося і не спростовувалося подальшими дослідниками, але цілком очевидно, що уривок не має жодного відношення до драми «Молільниці» давньогрецького класика. Нам вдалося встановити, що перекладений Г. Сковородою фрагмент належить драмі Еврипіда «Беллерофонт», яка не збереглася у повному обсязі. Одна з перших згадок про її існування міститься у «Моральних листах до Луцилія» давньоримського драматурга і філософа Луція Аннея Сенеки (4 р. до н. е. – 65 р. н. е.), з доробком якого був напевне ознайомлений Г. Сковорода, оскільки він навів із «Моральних листів...» кілька філософських сентенцій у листі-присвяті до діалогу «Діалог. Імя ему – Потоп зміин» із посиланням на першоджерело. Згаданий уривок з трагедії Еврипіда наводиться Сенекою у такому вигляді (2):

Seneca L. Annaeus. Epistulae morales ad
 Lucilium. Liber XIX: CXV, 14

Sine me vocari pessimum, [simul] ut dives vocer.
 An dives omnes quaerimus, nemo an bonus.
 Non quare et unde, quid habeas tantum rogant.
 Ubique tanti quisque, quantum habuit, fuit.
 Quid habere nobis turpe sit quaeris? nihil.
 Aut dives opto vivere aut pauper mori.
 Bene moritur quisquis moritur dum lucrum facit.
 Pecunia, ingens generis humani bonum,
 cui non voluptas matris aut blandae potest
 par esse prolis, non sacer meritis parens;
 tam dulce si quid Veneris in vultu micat,
 merito illa amores caelitum atque hominum
 movet.

Сенека Л. Анней, «Моральні листи
 до Луцилія», кн. XIX, лист CXV, 14.
 (підрядковий переклад):

Відомий як мерзотник – аби ж як багатій.
 Не питають, хто да що, а «скільки є»
 Хто чим володіє, у стільки ж і оцінений.
 Немає такого, чим було б соромно
 володіти.
 Багатим жити хочу, а як бідним, то краще
 смерть.
 Якщо ж вмирати, також краще з
 прибутком.
 Капітали, немає кращого блага за них,
 Ні щастя матері, що дітей пестить, ні
 батькове опікування не зрівняється з ними.
 І якщо краса Венери така ж солодка,
 Її недаремно люблять боги і смертні.

Сенека повідомляє, що під час виголошення останнього рядка цього монологу зі сцени, всі глядачі як один повскакували, щоб перервати виставу й прогнати актора. Еврипіду довелося особисто вийти до них і прохати мати терпіння подивитися, як погано закінчить цей любитель золота. Сенека також зауважив, що головний герой Беллерофонт зазнав покарання «так, як кожний із нас платиться у власній драмі». Оскільки трагедія Еврипіда не збереглася, то логічно було б припустити, що Г. Сковорода ознайомився з цим цікавим фрагментом через посередництво Сенеки. Однак у примітках Г. Сковорода до наведеного ним уривку міститься, по-перше, відсутня у давньоримського інтерпретатора грекомовна версія одного з рядків (*Pecunia, ingens generis humani bonum* / Капітали, немає кращого блага за них), по-друге, подається інша латиномовна версія цього (*O aurum! Dexteritas optima mortalibus* / О святоє злато! Над тебе в світѣ нѣт) та інших рядків.

Характер дібраних Г. Сковородою цитат скоріше відсилає до ґрунтовної латиномовної студії «Трактат про втрачені фрагменти трагедій Еврипіда» («*Diatribes in Euripidis perditorum dramatum reliquias*», 1767), написаної голландським філологом XVIII ст. – професором кафедри грецької мови університетів у Франекері та Лейдені Людвігом Каспером Валькенаером* (1715 – 1785). Цей вчений був знавцем і популяризатором давньогрецької літератури і культури: він здійснив видання трагедій Еврипіда «Фінікіянки» та «Іполит», «Ідилії» Феокрита, додав компетентний коментар до перевидання праць Геродота тощо. «Трактат про втрачені фрагменти трагедій Еврипіда» Л. К. Валькенера є прокоментованим зібранням грекомовного й рідше – латиномовного цитатного матеріалу з праць античних діячів, котрі посилалися на авторство Еврипіда, з якого Г. Сковорода міг почерпнути і грекомовні, і латиномовні варіанти оригіналу**.

Рецепція естетичного змісту творів іншого давньогрецького драматурга, афінського комедіографа Менандра (близько 341/2 – 291/2 рр. до н. е.) здійснювалася Г. Сковородою не тільки безпосередньо, але й через перекладену ним книгу Плутарха «Про спокій душі». «Мырска мода, – зазначається в ній (у пер. Г. Сковорода), – привязала спокійствіє к одной коей-то жизни, напримѣр селской, безженной, царской, но ложь сія на театрѣ Менандровом слѣдующими обличается словами: “О друже, я думал, что богатыи не воздыхают и что безсонница их не ворочает на постельѣ мягкой...”» (1, 205). Ця жартівлива сентенція Менандра корелює з власними переконаннями Г. Сковорода стосовно сумнівного щастя багатіїв, про що він так пише у діалозі «Разговор, называемый алфавит, или букварь мира»: «Теперь взойшли мнѣ на ум тоскою, скукою, горестью средѣ изобилія мучащіяся. Сии просят у бога богатства, а не

* Lodewijk Caspar Valckenaer, у латинізованій версії – Ludovicus Casparus Valckenarius.

** З оцифрованою версією видання «Трактату ...» Валькенера 1767 року можна ознайомитися на сайті http://openlibrary.org/b/OL20143540M/Diatribes_in_Euripidis_perditorum_dramatum_reliquias

удовольствія, великолѣпнаго стола, но не вкуса, мягкой постѣли, да не просят сладкаго сна <...>» (3, 419). Таку ж саму думку в контексті її потрактування Менандром мислитель розвиває у листі до М. Ковалинського від липня 1766 року (№ 73). Посилаючись на авторство давньогрецького комедіографа, Г. Сковорода цитує його латинською мовою (у пер. П. Пелеха) (1, 346-347):

Отже, з життям нерозривно пов'язана прикрість.
Вона існує і в розпеченому житті, існує і в славному житті,
Але втрачає свою силу в житті бідняка...

Таким чином, мудрі спостереження Менандра стосовно вдачі бідняків і багатіїв знайшли відгук в естетичних роздумах Г. Сковороди, який використовував їх для підкріплення власних тез. Його ставлення до творчості іншого видатного давньоримського драматурга Публія Теренція Аффа (близько 190 – 159 рр. до н. е.) формувалося не без впливу естетичних оцінок авторитетного давньоримського діяча Марка Тулія Цицерона. У перекладеному Г. Сковородою трактаті Цицерона «Про старість» Теренцій згадується в контексті проектування певних ідей на життєві ситуації та на театральний досвід. Один із прикладів був взятий із комедії Теренція «Брати». Г. Сковорода, безсумнівно, був знайомий з цією п'єсою, оскільки зберігся зроблений ним переклад її змісту-конспекту, підготовленого М.- А. Муре до видання драм Теренція 1555 року. Зацікавленість Г. Сковороди драматургічною спадщиною антиків була не випадковою, оскільки в його обов'язки як викладача поезії входила розробка теоретичних викладок з основ драматичного мистецтва, написання та постановка п'єси зусиллями шкільного театру.

Про активне оперування цитатним матеріалом античних драм і шанобливе ставлення до спадщини Теренція свідчить зміст листа Г. Сковороди до М. Ковалинського від червня 1763 року (№ 45, у пер. П. Пелеха): «Я приведу з собою, – пише він, – і велику частину хору, тобто моїх співаків-хлопців. Візьму і того автора, здібності якого приносять мені найбільшу втіху. Дійсно, він такий мудрий і, крім того, так дотепно зриває машкару з цієї найпрекраснішої і найогиднішої блудниці, тобто цього світу. Але припустимо, що він (автор) такий, яким його звичайно вважають. Проте мудрець повинен і з гною вибирати золото. <...> Але навіщо ж я тобі його хвалю? <...> Я скажу тільки ось що: ніхто дотепніше, повніше і корисніше не показував прихований від очей бруд світу. Таких, як ти, сов він наділяє зором [«Дажд премудрому вину...»] та ін. Такі слова Теренція, певно, вказують на це: добувай з досвіду інших те, що тобі буде корисним» (1, 298).

Зрозуміло, що естетична проблематика комедій Теренція обговорювалася Г. Сковородою з учнями не тільки на уроках, але й у вільний час, у невимушеній і дружній обстановці. Часткове ж введення в текст листа Теренцієвої цитати є доказом доброго знання адресатом її повного змісту. Особливо Г. Сковороді подобався заклик Теренція вчитися на помилках інших

людей, тобто героїв його творів. Цей поклик античного драматурга він повторював і в інших листах до М. Ковалинського (№ 47).

Отже, в естетичному сприйнятті Г. Сковорода драматургічна спадщина давньоримського комедіографа Теренція набула найвищої оцінки. Серед прочитаних ним п'єс можемо напевне сказати не тільки про твір «Брати». Очевидним є захват мислителя від комедії Теренція «Євнух» (у пер. П. Пелеха): «Наслідуючи Теренцієвого Тразона, – пише від у листі до М. Ковалинського приблизно того ж часу (№ 53), – я буду обережним і не під кінець, як він, а з самого початку, подібно до боягузливого Полонія, заберуся в куток і здалека пуцу в тебе свою стрілу» (1, 315). Якщо образ Тразона є одним із ключових у комедії Теренція «Євнух», то персонажа на ім'я Полоній у шести відомих нам п'єсах Теренція немає, тож, не можемо назвати, кого саме мав на увазі Г. Сковорода, хоча передусім виникає асоціативний зв'язок з образом королівського радника Полонія з трагедії В. Шекспіра «Гамлет», котрий, на свою біду, ховався за килимом під час розмови принца з матір'ю.

Грунтовно ознайомлений був Г. Сковорода і з етико-філософськими поглядами вже згаданого давньоримського культурного діяча Луція Аннея Сенеки, але відсутні відомості про зацікавленість його драматургічним доробком. Г. Сковорода ввів кілька філософських сентенцій Сенеки у власні роздуми і твори. Так, у листі-присвяті до діалогу «... Потоп змін» він вживає кілька висловів Сенеки, що, на його погляд, якнайкраще відображали «силу» цього твору. Наведене там авторське посилання на 79 лист Сенеки не відповідає дійсності. Перша фраза «*Insuperabili loco stat animus qui externa deseruit*» є початком 5 фрагмента 82 листа Сенеки й у повному контексті виглядає так: «*In insuperabili loco stat animus qui externa deseruit et arce se sua vindicat; infra illum omne telum cadit*». Переклад відповідно: «У недосяжному місці та душа, що залишила все зовнішнє і відстоює свою свободу, у власній фортеці ніяке коп'є її не зачепить». Наступна фраза «*Nunquam major est, quam ubi aliena deposuit, et fecit sibi pacem, nil itiendo...*» («Немає кращого, як відкинувши чуже, жити в мирі з самим собою, тепер йому нічого боятися...»), можливо, є вільним переказом 12 фрагмента 79 листа Сенеки, оскільки її достовірне походження ми не змогли встановити. За змістом обидві думки наближені, оскільки в них ідеться про необхідність «позбутися мли, в якій перебуває душа» (Сенека, LXXIX: 12).

Підводячи підсумки аналізу рецепції греко-римської драматургічної спадщини Г. Сковородою, слід визнати, що пріоритетне значення він відводить жанру комедії, найвище оцінюючи досягнення театру Теренція та віддаючи належне художньому доробкові Менандра. У спадщині видатного трагедіографа Еврипіда, твори якого відрізняються постановкою складних і серйозних питань, Г. Сковорода віднайшов і ввів у свій діалог зовсім нетипову для творчості давньогрецького митця гумористичну зухвалу пісню багатія, зміст якої посутньо спрямований не на трагічне, а на сатиричне підкреслення нищості й убогості златолюбців. Перспективними напрямками подальшого

студіювання питання художньої рецепції класичної літератури Г. Сковородою вважаємо вивчення окремих аспектів характеру його рецепції поезії Горация, Вергілія, Овідія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х т. – К., 1973. – Т. II – 574 с.
2. Seneca L. Annaeus. Epistulae morales ad Lucilium / Latin Library: <http://www.thelatinlibrary.com/sen.html>
3. Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х т. – К., 1973. – Т. I. – 532 с.

Анотація

Шевчук Т. С. Антична драма в рецепції Г. Сковороди. В статті досліджуються особливості художньої рецепції та естетичної оцінки Г. Сковородою традицій античної драми. Встановлюється трагедія Еврипіда, з якої Г. Сковорода запозичив уривок «Богач, путешествуя, поет пѣснь» («Беллерофонт»). Розвідка доводить, що пріоритетне значення мислитель віддає жанрові комедії, найвище оцінюючи досягнення театру Теренція та Менандра.

Драма, рецепція, вплив, естетична оцінка, комедія, трагедія.

Аннотация

Шевчук Т. С. Античная драма в рецепции Г. Сковороды. В статье рассматриваются особенности художественной рецепции и эстетической оценки Г. Сковородой традиций античной драмы. Выявляется трагедия Еврипида, из которой Г. Сковорода позаимствовал отрывок «Богач, путешествуя, поет пѣснь» («Беллерофонт»). Исследование демонстрирует, что приоритетное значение мислитель отводит жанру комедии, наиболее высоко оценивая театр Теренция и Менандра.

Драма, рецепция, влияние, эстетическая оценка, комедия, трагедия.

Annotation

Shevchuk T. S. The ancient drama in G. Skovoroda reception. The article deals with the peculiarities of G. Skovoroda artistic reception of the ancient drama traditions as well as his aesthetic priorities in this aspect. The author has found out, from what Euripides' tragedy G. Skovoroda has borrowed a fragment «The Rich Man, Travelling, Sings the Song» (“Bellerofont”). This research shows that the thinker gives the priority value to a comedy genre, most highly appreciating the theatre of Terentius and Menandros.

Drama, reception, influence, aesthetic priorities, comedy, tragedy.

Рецензент Перзекє А. Б. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури і компаративістики Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.